

ОКРЕМІ ПИТАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ОСКАРЖЕННЯ СУДОВОГО РІШЕННЯ ЯК ФОРМА ЗАХИСТУ ПРИВАТНОГО ІНТЕРЕСУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

SOME ISSUES OF REALIZATION OF THE RIGHT TO APPEAL COURT DECISION AS A FORM OF PROTECTION OF PRIVATE INTEREST IN CRIMINAL PROCESS

Тітко І.А.,

доктор юридичних наук,

т.в.о. завідувача кафедри

кримінального та адміністративного права і процесу

Полтавського юридичного інституту

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

У статті викладено авторське бачення питання реалізації приватного інтересу під час оскарження судових рішень. Висловлено авторську позицію стосовно наявних сьогодні проблем. Запропоновано можливі шляхи їх вирішення.

Ключові слова: приватний інтерес, приватні начала, диспозитивність, публічність, захист інтересів, оскарження судових рішень.

В статье изложено авторское видение вопроса реализации частного интереса при обжаловании судебных решений. Высказана авторская позиция относительно существующих сегодня проблем. Предложены возможные пути их разрешения.

Ключевые слова: частный интерес, частные начала, диспозитивность, публичность, защита интересов, обжалование судебных решений.

The article described the author's vision of the issues of realization of private interests at the appeal court decisions. Expressed the author's position on the existing problems of today. Suggests possible ways to resolve them.

Key words: private interest, private elements, optionality, publicity, protection of the interests, appeal of court decisions.

В науці кримінального процесу багато уваги приділено питанню про те, чим взагалі обумовлено надання учасникам кримінального провадження права на оскарження судового рішення. Одні дослідники вказують на те, що існування інституту оскарження «є гарантією захисту прав і законних інтересів учасників кримінального судочинства від можливої судової помилки» [1, с. 13], інші вчені пов'язують надання зацікавленим особами права на оскарження з інтересом держави щодо встановлення істини у кримінальній справі [2, с. 116]. Гадаємо, що обидві позиції є справедливими, але відображують різні сторони одного явища. Надання учасникам кримінального судочинства права на оскарження судових рішень є органічним поєднанням нормативного забезпечення публічних та приватних інтересів. Оскарження судового рішення дає змогу виявити й усунути судові помилки, що сприяє досягненню завдань кримінального судочинства, з одного боку, і гарантує реалізацію конституційного права кожного громадянина на судовий захист, з іншого боку [3, с. 178; 4, с. 145]. Погляд на ситуацію в такому ракурсі дає можливість перейти до розгляду низки питань, які сьогодні не знайшли однозначного вирішення у науці кримінального процесу та (або) практиці правозастосування.

Скарга заінтересованого суб'єкта як підстава для перегляду судового рішення. Апеляційний та касаційний перегляд судових рішень відносять до числа факультативних стадій кримінального процесу, оскільки їх проведення не забезпечується автоматично через засади публічності і є можливим лише за умови ініціації такого перегляду учасниками провадження, які вважають, що їх інтереси порушено рішенням суду першої інстанції. Єдиною визначеною законом формою такої ініціації є апеляційна (касаційна) скарга¹. Це стало підставою підвищеного наукового інтересу до питання значення вказаного документа в аспекті захисту інтересів учасників провадження. Серед проблемних питань цієї тематики досить активно науковцями обговорюється виправданість законодавчого закріплення чітких нормативних вимог до апеляційної (касаційної) скарги. Показово, що у цьому аспекті останніми роками намітилась чітка тенденція негативної оцінки вказаного законодавчого підходу, на підтвердження чого наведемо низку цитат із наукових праць різних авторів. Як вказує О.М. Овчаренко, «закріплення в законі жорстких вимог до змісту апеляції, з одного боку, спрямоване на полегшення роботи судді, який розглядатиме відповідну справу, і не викликає проблем для професіоналів – прокурорів, професійних представників сторін (адвокатів та інших фахівців-правників). Якщо ж особа самостійно відстоює свої інтереси в суді, то для подання апеляції вона вимушена звертатися до послуг професійного представника, оскільки за відсутності відповідної підготовки в галузі права досить складно уявити ситуацію

¹ Як позитивний момент (хоча й формального змісту) слід відзначити уніфікацію найменувань документа, з яким учасники провадження звертаються до вищестоящих інстанцій. Так, свого часу кримінальне процесуальне законодавство України передбачало, що прокурор звертається до апеляційної (касаційної) інстанції з поданням (тоді як усі інші учасники – зі скаргою), що певною мірою підкреслювало нерівність статусу прокурора з іншими учасниками провадження.

подання апеляції з дотриманням усіх вимог, які закон висуває до її змісту» [5, с. 118]. Саме тому, на думку О.В. Шпотаківської, не дивно, що більшість осіб, стикаючись з вказаними проблемами, відмовляється від реалізації права на оскарження. Ситуація, що створилася, відповідає інтересам суддів, оскільки завдяки законодавчому формалізму в цьому питанні значно зменшений обсяг їх роботи [4, с. 146]. Аналогічну позицію зустрічаємо в роботі В.І. Мариніва, де автор зазначає, що «важливим аспектом, що має значення для забезпечення доступності правосуддя, є передбачені у ст. 350 КПК вимоги до форми і змісту апеляції, недотримання яких тягне за собою залишення її без руху. Слід відзначити, що подібний порядок не завжди забезпечує позитивний результат, оскільки апелянт, як правило, не володіє інформацією про дані вимоги закону. Подібна процедура суттєво ускладнює реалізацію права підсудного, потерпілого та інших учасників процесу, які не наділені достатніми юридичними знаннями, на оскарження судового рішення. Встановлення «жорстких» нормативних вимог до апеляції, на наш погляд, є перешкодою на шляху до правосуддя. Відповідно, логічним буде встановити подібні вимоги лише щодо професійних учасників процесу» [6, с. 187].

Цілоком віддаючи належне вищеназваним дослідникам в частині логічності та раціональності висловленої позиції, вважаємо за необхідне піддати вказаний підхід деякому переосмисленню, враховуючи як загальнотеоретичні висновки, яких ми дійшли в рамках нашої роботи, так і тенденції сучасності, які були виявлені нами шляхом проведення соціологічних досліджень. Аналіз вказаного теоретичного та емпіричного матеріалу зобов'язує акцентувати увагу принаймні на трьох базових моментах.

По-перше, вказівка на «зменшення обсягу роботи суддів завдяки законодавчому формалізму» [4, с. 146], хоч і не позбавлена раціонального зерна, все ж таки, на наш погляд, не є повною мірою об'єктивною. Гадаємо, що не варто у чіткості законодавчих вимог до процесуальних документів вбачати виключно негативні моменти у вигляді задоволення відомчих інтересів представників судової влади. Як було доведено в попередніх розділах роботи, завданням кримінального процесуального законодавства України є досягнення консенсусу між приватними і публічними інтересами. Отже, ратуючи за максимальне спрощення вимог до апеляційної скарги, науковці подекуди забувають про публічний інтерес, який полягає у чіткому документуванні усіх фактів виникнення, зміни, припинення процесуальних правовідносин, а також в забезпеченні оптимально допустимої економії процесуальних ресурсів (адже досить складно визнати доцільним розгляд апеляційної скарги, у якій, наприклад, не вказано, з чим саме не погоджується скажчик). Отже, на наш погляд, встановлення законодавчих вимог до оформлення апеляційної скарги переслідує цілоком виправдану мету.

По-друге, слід пам'ятати, що, отримавши неналежно оформлену апеляційну скаргу, суд не відмовляє скажнику у реалізації його права, а швидше навпаки, здійснює допомогу у належному оформленні скарги. Так, ч. 1 ст. 399 КПК зобов'язує суддю-доповідача, який встановив, що апеляційну скаргу подано без додержання вимог, передбачених статтею 396 КПК, постановити і направити скажнику ухвалу про залишення апеляційної скарги без руху, в якій зазначаються недоліки скарги і встановлюється достатній строк для їх усунення.

По-третє, на наш погляд, вивчення вказаної проблематики дає право констатувати деяку інертність кримінальної процесуальної науки в цьому питанні, що виражається в неврахуванні дослідниками реалій сучасності. Так, твердження про те, що складання апеляційної скарги є надзвичайно складним завданням для пересічного громадянина, сприймається як даність і фактично «перекошує» з однієї наукової роботи в іншу без додаткового аналізу. Цілоком припускаємо, що така позиція, можливо, й була виправданою в недалекому минулому в умовах обмеженості доступу до інформаційних ресурсів, але вважаємо, що сьогодні вона потребує перегляду.

Так, в рамках зібрання емпіричного матеріалу для нашого дослідження в судах Полтавської, Черкаської та Харківської областей нами було проведено опитування 37 приватних учасників кримінального провадження, до числа яких увійшли 11 обвинувачених, 15 потерпілих, 6 цивільних позивачів та 5 цивільних відповідачів. Суб'єкти цієї групи обирались з урахуванням їх відповідності сукупності таких критеріїв: 1) оскаржували рішення суду першої інстанції; 2) не звертались за допомогою у складанні апеляційної скарги до професійного юриста, а також самі не є представниками цієї професії; 3) в їх скаргах судом не було встановлено підстав для залишення скарги без руху.

Питання, на яке пропонувалось відповісти, кожній з обраних осіб, звучало таким чином: «Що дало Вам можливість підготувати апеляційну скаргу належної якості?». Вибір серед запропонованих нами варіантів відповідей та варіанти, наведені окремими респондентами особисто, продемонстрували такий розподіл джерел інформації за їх популярністю, звернення до яких дало змогу скласти апеляційну скаргу належної якості²:

- зразок апеляційної скарги з інтернет-ресурсу – 36 осіб;
- зміст ст. 396 КПК – 34 особи;
- зразок апеляційної скарги на стенді у приміщенні суду – 26 осіб;
- коментар до ст. 396 КПК – 9 осіб;
- власний попередній досвід участі в судовому провадженні – 8 осіб;
- поради знайомих, які не є юристами, – 2 особи.

Відзначимо, що більшість опитаних послуговувалась максимум трьома джерелами: зразки скарг в Інтернеті, текст ст. 396 КПК, зразки скарг на стенді в приміщенні суду. Сьогодні доступ до вказаних джерел інформації є цілоком відкритим, а її отримання та сприйняття не викликають особливих складнощів³.

² Під час опитування ми не встановлювали обмежень стосовно можливої кількості варіантів відповіді, усвідомлюючи поширеність випадків використання кількох джерел.

Підсумовуючи, відзначимо, що сьогодні значною мірою втратило свою актуальність твердження про неможливість належної реалізації права на оскарження судового рішення через складність формальних вимог до апеляційної (касаційної) скарги. При цьому чіткі законодавчі вимоги щодо оформлення апеляції, не будучи перепоною в реалізації приватних інтересів, залишаються дієвим і виправданим інструментом забезпечення інтересів публічних.

Межі перегляду судового рішення. За загальним правилом, яке в черговий раз демонструє вагомість диспозитивних начал в стадіях апеляційного та касаційного перегляду, рішення суду нижчої інстанції переглядається в межах вимог, заявлених у відповідній скарзі (ч. 1 ст. 404, ч. 2 ст. 433 КПК). При цьому із вказаного правила закон встановлює низку винятків, які, на наш погляд, маючи яскраво виражений гуманістичний характер по відношенню до правопорушника, недостатньо враховують інтереси потерпілого.

По-перше, на рівні КПК закріплено концепцію, відповідно до якої суд вищої інстанції (апеляційної, касаційної) зобов'язаний прийняти рішення на користь обвинувачених і засуджених, в інтересах яких скарги не надійшли, якщо в ході перегляду з'ясовуються підстави для прийняття такого рішення.

При цьому, формалізуючи вказаний підхід в рамках нормативної регламентації апеляційного провадження (ч. 2 ст. 404 КПК), законодавець чітко не називає процесуальний статус осіб, на користь яких таке рішення може бути прийняте. Це дає можливість зробити припущення про поширення вказаного правила не лише на обвинуваченого, але й на інших приватних учасників кримінально-правового конфлікту, зокрема на потерпілого. Проте під час більш детального аналізування теза про можливість прийняття судом апеляційної інстанції рішення на користь потерпілого за умови, що ним не подавалась апеляційна скарга, спростовується. Перш за все такий підхід прямо суперечить закріпленому у ч. 1 ст. 421 КПК принципу недопустимості погіршення правового становища обвинуваченого, відповідно до якого погіршити становище обвинуваченого апеляційний суд має право лише за прямою вимогою прокурора, потерпілого або його представника. При цьому, враховуючи взаємну опозиційність обвинуваченого і потерпілого, доводиться констатувати, що прийняття будь-якого рішення на користь потерпілого, безумовно, означатиме погіршення становища обвинуваченого. Отже, прийняття такого рішення без наявності апеляційної скарги потерпілого буде прямим порушенням закону. Окрім вказаного, неможливість прийняття апеляційним судом рішення на користь потерпілого, якщо від нього не надійшло апеляційної скарги, підтверджується й нормативним формулюванням аналогічного правила стосовно касаційного провадження, де вже чітко визначено, що *ex-officio* суд зобов'язаний покращити лише становище інших засуджених, від яких не надійшло касаційних скарг (ч. 2 ст. 433 КПК). Тобто слід

зробити висновок, що в рамках прийняття рішення судом апеляційної або касаційної інстанції в порядку реалізації засади публічності можуть бути задоволені приватні інтереси лише особи, стосовно якої здійснюється кримінальне переслідування. Захист приватних інтересів інших учасників провадження передбачає обов'язковість їхньої активної позиції.

По-друге, суд апеляційної (касаційної) інстанції має право вийти за межі викладених у скарзі вимог, якщо цим не погіршується становище обвинуваченого, засудженого, виправданого (ч. 2 ст. 404, ч. 2 ст. 433 КПК). Вказаний законодавчий підхід дослідники пояснюють тим, що у протилежному випадку право на свободу оскарження судового рішення для обвинуваченого могло б бути обмежено побоюваннями, що його становище в результаті перегляду судового рішення за поданою ним же скаргою здатне погіршитися порівняно з попереднім вирокком (ухвалою) [7, с. 115; 8, с. 62]. Цілком погоджуючись з таким поясненням законодавчої логіки, відзначимо, що аналізований нормативний підхід забезпечує можливість подати апеляцію без остраху щодо погіршення свого становища лише для обвинуваченого (засудженого). Якщо ж апеляційне провадження ініційоване, наприклад, потерпілим, а в ході розгляду його апеляції суд встановлює підстави для покращення становища обвинуваченого, засудженого то, згідно з буквальним розумінням ч. 2 ст. 404 та ч. 2 ст. 433 КПК, суд відповідної інстанції цілком вправі це зробити. При цьому, як вже зазначалось, прийняття будь-якого рішення на користь обвинуваченого, безумовно, означатиме погіршення становища потерпілого, тобто особи, яка в наведеному нами прикладі була ініціатором перегляду. Підтвердження вказаному знаходимо й у правозастосовній практиці. Так, Фрунзенським районним судом м. Харкова було винесено обвинувальний вирок, яким визнано Т. винним у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 121 КК України. Окрім цього, суд частково задовольнив цивільний позов потерпілого, зобов'язавши обвинуваченого відшкодувати 80 тис. грн. моральної шкоди потерпілому (замість 150 тис. грн., як вимагав потерпілий в цивільному позові). На вказаний вирок до Апеляційного суду Харківської області апеляції було подано: а) обвинуваченим, який просив «вирок скасувати і постановити новий виправдувальний вирок, або повернути провадження на новий судовий розгляд»; б) захисником обвинуваченого, який просив «скасувати вирок першої інстанції і виправдати обвинуваченого»; в) потерпілим, який просив змінити вирок в частині вирішення цивільного позову, а також збільшити розмір відшкодування моральної шкоди шляхом задоволення цивільного позову в повному обсязі. За результатами розгляду зазначених апеляційних скарг суд виніс ухвалу про зміну вироку суду першої інстанції в частині вирішення цивільного позову і зменшення розміру відшкодування моральної шкоди потерпілому до 50 тис. грн. [9]. Як бачимо, притому, що обвинувачений та його захисник питання цивільного позову в апеляціях не піднімали взагалі, а потерпілий просив збільшити

³Гадасмо, що зазначені результати опитування повною мірою можуть бути застосовані й до питання підготовки касаційної скарги.

розмір відшкодування (тобто в жодній з поданих апеляційних скарг питання про зменшення моральної шкоди не ставилось) апеляційний суд вийшов за межі апеляційних вимог учасників провадження у напрямі покращення становища обвинуваченого і, відповідно, погіршення становища потерпілого.

Отже, нормативно закріпивши інститут недопустимості погіршення правового становища обвинуваченого, засудженого, виправданого (ст. ст. 421, 437 КПК), законодавець цілком припускає можливість погіршення правового становища інших заінтересованих учасників, які звернулись з апеляційною або касаційною скаргою. Зокрема, для потерпілого (цивільного позивача) пошук правди в судах вищих інстанцій перетворюється на своєрідну «юридичну рулетку»: подавши апеляцію або касацію, можна як домогтися бажаного результату, так і втратити те, що вже маєш відповідно до рішення

суду першої інстанції. Гадаємо, що така ситуація аж ніяк не сприяє передбаченому у Конституції принципу свободи оскарження судового рішення (п. 8 ч. 2 ст. 129), а тому вимагає виправлення. На наш погляд, доцільно повернутися до фактично наявного за КПК 1960 року інституту неможливості погіршення становища не лише обвинуваченого, засудженого, виправданого (що було прямо передбачено законом), але й інших скаржників (що забезпечувалось відсутністю вказівки законодавця на можливість суду вищої інстанції виходити за межі апеляційних скарг з метою покращення становища правопорушника). Досягти вказаного можна, виключивши із ч. 2 ст. 404 та ч. 2 ст. 433 КПК вказівку на право суду апеляційної (касаційної) інстанції вийти за межі апеляційних (касаційних) вимог, якщо цим не погіршується становище особи, щодо якої здійснюється кримінальне переслідування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Смірнова В.В. Забезпечення прийняття правомірних рішень судом апеляційної інстанції в кримінальному судочинстві України : дис. ... канд. юрид. наук / В.В. Смірнова. – Х., 2012. – 225 с.
2. Строгович М.С. Курс уголовного процесса / М.С. Строгович. – М. : Изд-во АН СССР, 1958. – 703 с.
3. Хатуаева В.В. Реализация частного (диспозитивного) начала в уголовном судопроизводстве : дисс. ... докт. юрид. наук / В.В. Хатуаева. – М., 2006. – 367 с.
4. Шпотаківська О.В. Суспільні та особисті інтереси у кримінальному судочинстві : дис. ... канд. юрид. наук / О.В. Шпотаківська. – К., 2005. – 193 с.
5. Овчаренко О.М. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації : [монографія] / О.М. Овчаренко. – Х. : Право, 2008. – 304 с.
6. Маринів В.І. Перегляд судових рішень у кримінальному процесі України: окремі питання / В.І. Маринів // Вісник Академії правових наук України. – 2011. – № 4. – С. 183–192.
7. Маринів В.І. Недопустимість повороту до гіршого як гарантія свободи апеляційного оскарження судових рішень у кримінальному провадженні / В.І. Маринів // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 2. – С. 114–119.
8. Бардамов Б.Г. Сущность, содержание и значение кассационного производства в российском уголовном процессе : [моногр.] / Б.Г. Бардамов. – М. : Юрлитинформ, 2013. – 168 с.
9. Ухвала Апеляційного суду Харківської області від 25 березня 2014 р. у справі за № 2033/5384/12 (з архіву автора).